

NO EN VAN TORNAR

Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica
(1937-1965)

Enric Gil Meseguer

recerques6

No en van tornar

**Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica
(1937-1965)**

**Col·lecció
RECERQUES**

6

No en van tornar

**Exili i emigració dels hospitalencs a Amèrica
(1937-1965)**

Enric Gil Meseguer

Producció: Ambar Comunicació, SL (ambar@periodistes.org)
Edició: mecenix.com ©
Assessorament lingüístic: A.Fort
Disseny de la coberta: Creators
Impressió: ServicePoint

© dels textos: Enric Gil Meseguer
© d'aquesta edició
Centre d'Estudis de l'Hospitalet
Av. Josep Tarradellas, 44. (Espai Molí)
08901 L'Hospitalet de Llobregat
Tel: 93 338 60 91
A-e: celh@celh.cat Web: www.celh.cat

Primera edició: juny de 2014
ISBN: 978-84-937806-5-4
Dipòsit legal: B 13399-2014

La publicació d'aquesta obra ha rebut el suport de:

ambar
COMUNICACIÓ, SL

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra ha de comptar amb l'autorització escrita dels titulars de la propietat intel·lectual, excepte en el que la llei preveu expressament al respecte. La infracció d'aquests drets pot ser constitutiva de delictes contra la propietat intel·lectual (art. 270 i seg. del Codi penal). Tots els drets reservats.

A l'Hermin i el Taison, companys en el viatge més llarg, el de la vida

Aquest llibre s'ha editat gràcies al suport de 56 amics i amigues que han fet aportacions pecuniàries mitjançant el sistema mecenix.com.

*L'autor agraeix ben sincerament a tothom les seves aportacions. El sistema preveu fer esment en concret de les següents persones i entitats:
Diego Pérez, Cristina Sánchez, Josep Lluís Pérez,
Ateneu de Cultura Popular de l'Hospitalet,
Ricard Raquer, Joan Josep Pujadas, Jaume Botey, Pilar Massana,
Frederic Martínez i Alfonso López.*

Un agraïment especial també al Supremo Consejo del Grado 33 para la República de Chile, el Centre d'Estudis de l'Hospitalet i l'empresa Ambar Comunicació, SL.

SUMARI

INTRODUCCIÓ	11
PRIMERA PART. L'EXILI I L'EMIGRACIÓ DERIVATS DE LA GUERRA CIVIL ESPANYOLA I DE LES CONDICIONS DE LA POSTGUERRA	15
1.1 CONDICIONS A L'HOSPITALET DURANT LES DÈCADES DE 1920 I 1930 QUE EMMARQUEN I ORIGINEN L'EXILI I L'EMIGRACIÓ	17
1.1.1 ARRIBA LA SEGONA REPÚBLICA	19
1.1.2 LA GUERRA CIVIL	24
1.2 UNA INTRODUCCIÓ GENERAL A L'EXILI REPUBLICÀ	26
1.2.1 L'EXILI REPUBLICÀ EN EL SEU CONTEXT	29
1.2.2 LA DERROTA I LA FUGIDA: DE L'HOSPITALET A FRANÇA	33
1.2.3 LES CONDICIONS DELS EXILIATS A FRANÇA	36
1.2.4 LA MARXA A AMÈRICA	38
1.2.4.1 El cas de Mèxic	42
1.2.4.2 El cas de l'Argentina	43
1.2.4.3 El cas de la República Dominicana	45
1.2.4.4 El cas de Xile	46
1.2.4.5 El cas de Veneçuela	48
1.2.4.6 D'altres països: l'Equador, el Brasil, els Estats Units	48
SEGONA PART. CASOS ESPECÍFICS	51
2.1 L'EXILI POLÍTIC I SINDICAL	53
2.1.1 ALFONS LÓPEZ CAMACHO, NODRIDOR DE L'INTEL·LECTE	77
2.1.1.1 Exili a França, la República Dominicana i Mèxic	79
2.1.2 LA DOBLE VIDA D'AMADEU LLORENS FERRAN	84
2.1.2.1 La Guerra i l'exili	85
2.1.2.2 Dues famílies paral·leles	86
2.1.3 LAUREÀ LORCA LÓPEZ O EL PREU DE L'EXILI	88
2.1.4 ENRIC PLAYAN TERSOL, ÀLIES 'JULIO ROMA'	90
2.1.4.1 Cap a l'exili	93
2.1.4.2 Una nova vida a Mèxic	95
2.1.4.3 Adaptació i dificultats	96
2.2 L'EXILI MILITAR	101
2.2.1 ELS GERMANS DAVID I RAMON FIRMAS GIL	104
2.2.1.1 Participació a la Guerra Civil i posterior exili	104

2.2.1.2 L'arribada de David Firmas a Xile	106
2.2.1.3 La vida a Xile	107
2.2.1.4 La trajectòria de David Firmas a la maçoneria xilena	110
2.2.2 JAUME ISERN RABASCALL, DE LA FACULTAT DE MEDICINA AL FRONT DE GUERRA I A L'EXILI	111
2.3 L'EXILI DELS CIUTADANS	114
2.3.1 MESTRES A L'EXILI AMERICÀ	116
2.3.2 LA FAMÍLIA OCAÑA, SEVERINO CAMPOS I VICENÇ MARCET	120
2.3.2.1 Primer exili a França i retorn a la Catalunya republicana	121
2.3.2.2 Segon exili a França	124
2.3.2.3 La vida continua a Amèrica	126
2.3.2.4 La trajectòria de Severino Campos	128
2.3.3 LA PERIPÈCIA VITAL DE MARÍA GARCÍA TORRECILLAS	131
2.3.3.1 L'exili a França	133
2.3.3.2 L'exili a Mèxic	137
2.4 L'EXILI INFANTIL	142
2.4.1 AGUSTÍ GARULO (LÓPEZ) PUJOL I ANTONI LÓPEZ PUJOL, NENS DE MORÈLIA	146
2.4.1.1 La gènesi de l'expedició	146
2.4.1.2 La sortida i el viatge	150
2.4.1.3 Els anys mexicans (I): Morèlia	153
2.4.1.4 Els anys mexicans (II): la travessa pel país	157
2.4.1.5 La separació i el retorn a Espanya	161
2.4.1.6 Les conseqüències d'una decisió	164
2.5 MIGRACIONS PER CAUSES POLÍTICO-ECONÒMIQUES	169
2.5.1 EL DISSORTAT CAS DE JÚLIA GÓMEZ DOMÍNGUEZ	170
2.5.2 L'ÚLTIM DELS GERMANS VIVES CAMPOS	171
2.5.3 EL MATRIMONI MATEU-ROFES	172
2.5.4 ELS GERMANS FRANGIONI	173
2.5.5 LA FAMÍLIA BALLESTER-SÁEZ	176
2.5.6 JOAN AYMERICH I MARIA RIGAU	177
2.5.7 LA FAMÍLIA PÉREZ-ALARCÓN I LA TOMBA 493	178
2.5.8 PILAR DIEGO, UNA ANARQUISTA ARGENTINA AMB UN FALANGISTA ESPANYOL	181
2.5.9 JOAN MASMITJÀ, UNA VIDA AL VOLTANT DEL CICLISME A UNA BANDA I L'ALTRA DE L'ATLÀNTIC	186
2.5.10 ELS GERMANS PEIRÓ ARIZA, DE LA PRESÓ A L'ARGENTINA	188
2.5.11 ELS EMIGRANTS AL BRASIL	188
2.6 CASOS NO CONFIRMATS	195
2.7 CONCLUSIONS	197

NOTES	201
BIBLIOGRAFIA	225
ENTREVISTES I CONTACTES	227
ARXIU CONSULTATS	228
BASES DE DADES I PROCEDENCIA DE LES FOTOGRAFÍES	229
ANNEX 1	231
ANNEX 2	241

“Mis difuntos, imagínate, son todos los antepasados que recuerdo (muy pocos) y todos los que no puedo recordar (la inmensidad). Soy quien soy –y tú eres quien eres– gracias a ellos”

Carlos Fuentes (1928-2012), escritor mexicà

INTRODUCCIÓ

En el decurs de les meves anteriors investigacions relacionades amb temes de la història de l'Hospitalet durant el segle xx, em vaig anar trobant de tant en tant dades que em situaven alguns hospitalencs a països d'Amèrica en una forquilla de dates situades entre les dècades de 1920 i 1950, però la majoria després de la derrota republicana a la Guerra Civil (1939). Jo sabia també que una bona part dels regidors que havien format part del Consistori durant la Guerra Civil s'havien exiliat, i que alguns havien anat a parar a aquells països. En el decurs de la investigació que vaig fer, juntament amb l'historiador Josep Ribas, sobre els deportats de l'Hospitalet als camps nazis¹, vaig repassar els fulls del padró municipal corresponent al 1940, en total 26 volums de gran format, i vaig trobar-hi diverses anotacions que situaven alguns veïns a l'altra banda de l'oceà Atlàntic. Això em va fer pensar que era símptoma d'un més que probable exili. De seguida vaig entreveure el tema d'una investigació fascinant, un tema sobre el qual no hi havia gaire informació a la historiografia de l'Hospitalet. Sempre apunto mentalment aquests filons que després em poden donar peu a descobrir recerques ben productives.

Han passat set anys des de la publicació d'aquella investigació sobre els deportats als camps nazis. Des d'aleshores moltes coses han canviat en la meua vida personal i, en part, han influït sobre el model d'investigació que he hagut de plantejar. Al final de 2010, em vaig decidir a estirar d'aquell fil que llavors havia deixat pendent. Hi havia en el meu projecte una dificultat inicial, que esmentaré perquè condicionava d'entrada el tipus d'investigació que podia arribar a plantejar-me: la llunyania geogràfica a una part important de les fonts personals i de la informació. Si aquelles persones o els seus descendents no havien tornat a Catalunya, jo no podria anar on fossin per investigar sobre el terreny. També els arxius de la immigració d'aquells països de l'Amèrica Central i del Sud que havien acollit exiliats es trobaven, en principi, fora del meu abast. Quina mena d'investigació, doncs, em podia plantejar amb aquest gran condicionant inicial?

Després de donar-hi moltes voltes i de mesos de prova, vaig arribar a la conclusió que hi havia una forma possible d'abordar el tema d'investigació: fer-ho a distància amb l'eina de comunicació més poderosa que hi ha actualment a l'abast, Internet. Bé, d'entrada vaig vacil·lar perquè pensava que una investigació històrica d'aquest tipus potser no es podria sostenir. Pesava sobre aquesta sensació tant la possibilitat que no trobés prou informació per aquest mitjà com una idea més difusa que em feia sentir com si la xarxa no pogués ser un instrument d'investigació

prou rigorós i acceptable des d'un punt de vista científic. Vaig estar valorant molt les possibilitats i les opcions que li veia al projecte. Vaig afegir d'altres arguments, com per exemple que ja tenia mínimament documentats almenys un parell de casos; que podia també recórrer a l'abundant bibliografia que hi ha sobre el tema de l'exili, sobre els esdeveniments de la dècada de 1930 i sobre la Guerra Civil a l'Hospitalet; o l'experiència positiva d'haver utilitzat Internet en les anteriors investigacions, malgrat que no fos llavors l'instrument principal de la recerca com suposava que ho seria ara... No ho acabava de veure clar, però tot i això vaig seguir endavant.

Vaig decidir donar-me un temps per intentar-ho. La idea inicial va ser provar i veure què podia trobar per mitjà de la xarxa sobre el tema. Disposava de la llista inicial de noms que havia aconseguit per mitjà del padró del 1940, dades sobre alguns casos més que m'havien arribat d'aquí i d'allà, i la sensació que la informació que hi pogués trobar no es mouria de la xarxa, per tant, que no tenia pressa.

Del primer que em vaig adonar, poc temps després de començar a dedicar-hi hores, és que les possibilitats de la xarxa com a font d'informació en aquesta mena de temes històrics havien evolucionat molt en només un parell d'anys. Vaig trobar moltes bases de dades en línia que un o dos anys enrere no eren accessibles. Bases de dades que moltes vegades donen accés directe als documents, o en altres casos permeten demanar-ne una còpia. És el cas, sobretot, de les que ha posat a l'abast dels investigadors el Ministeri de Cultura, però també de moltes hemeroteques, especialment de diaris com *La Vanguardia* o *ABC*, amb cercadors limitats però de text complet. A la banda dels països de l'Amèrica del Sud, la veritat és que en qüestió de bases de dades la situació és més limitada, però tot i això també n'he trobat algunes, en especial en els casos de l'Argentina, el Brasil, Mèxic o els Estats Units. Tot plegat, els primers resultats no es van fer esperar i de seguida vaig trobar noms i cognoms, informacions, pistes i... contactes. Per tant, i quasi sense adonar-me'n, vaig seguir endavant fins que vaig creuar un punt de no retorn en la investigació.

Arribem ara al segon pilar del llibre, com relacionar-me amb gent que estava a milers de quilòmetres de distància, és a dir, com substituir uns contactes que aquí haurien estat entrevistes cara a cara i senzilles trucades telefòniques. De nou la resposta podia estar a la xarxa: el correu electrònic. No podia permetre'm el luxe d'establir contactes per telèfon amb un munt de llargues i costoses trucades internacionals i en horaris ben diferents dels d'aquí. No era operatiu (tot i que al final he arribat a fer-ne alguna). Per descomptat que tampoc m'hi podia desplaçar. Només quedava el correu ordinari o el correu electrònic. Era més fàcil i ràpid fer-ho per mitjà del correu electrònic. A més, és molt més senzill trobar una adreça de correu electrònic que no pas una adreça postal, com ja havia comprovat. Vaig pensar que, una vegada estava segur que la xarxa servia per trobar dades, ara havia de provar també si la gent estava disposada a col·laborar d'aquella manera amb el meu projecte.

Calia ser conscient que la manera d'adreçar-se a un desconegut per tal de demanar-li informació i documents sobre qüestions familiars havia de ser del tot respectuosa, clara i concreta. S'havia d'explicar bé qui era jo, què estava fent i com em podien ajudar. A mesura que anava fent contactes així, també m'adonava de petits recursos que podia emprar per continuar 'nodrint' la relació, com per exemple, l'enviament de documents que jo trobava aquí relacionats amb la per-

sona de l'altra banda (amb el familiar pel qual m'interessava), o la fragmentació de les demandes en més d'un correu. És clar que mai no saps com podrà reaccionar el teu interlocutor quan apareixes a la seva bústia i li demanes informació personal o familiar, ni tan sols utilitzant el llenguatge més educat possible tens garantia que les circumstàncies, la disposició de temps de l'altra persona o mil factors més li permetin atendre't.

Val a dir, però, que els resultats, al final, han estat ben sorprenents. La taxa d'èxit en les gestions per mitjà del correu electrònic ha estat molt alta. Cap de les persones de les que he requerit la seva atenció ha deixat de respondre. Aquella primera resposta ja aportava una confirmació que, efectivament, el seu familiar s'havia exiliat, i de vegades alguna dada més. Només quatre d'aquestes persones que van fer aquest primer pas de respondre, després es van fer fonedisses i no en vaig saber res més. En dos d'aquests casos vaig poder trobar la informació per unes altres fonts. De fet, la quantitat d'informació i de materials (fotografies i documents) que m'ha arribat per mitjà del correu electrònic ha estat important. Cal advertir immediatament, però, que el sistema també té les seves limitacions. Per exemple, amb la gent més gran, per a qui en alguns casos escanejar una fotografia resulta impossible i, per tant, mai te la podrà proporcionar. Malgrat tot, el balanç global ha estat altament gratificant, amb contactes molt agradables que, fins i tot, han culminat amb tres visites a l'Hospitalet, dues procedents de l'Argentina i una des de Mèxic, persones amb les quals vaig poder parlar a aquesta banda de l'Atlàntic.

Una altra part de la investigació, doncs, està basada en contactes directes fets a Catalunya. Algun exiliat retornat i sobretot familiars que viuen a Catalunya d'aquells exiliats que no van tornar han estat fonts molt importants a les quals he pogut accedir directament pels mètodes més 'tradicionals' de l'entrevista cara a cara o bé del contacte telefònic.

Sóc conscient que una recerca d'aquest tipus no esgota les fonts ni la informació que es podria trobar sobre les persones entorn de les quals s'ha realitzat l'estudi. De fet això succeeix en qualsevol investigació històrica o periodística ja que sempre hi ha la possibilitat d'aconseguir noves fonts que amplii i, fins i tot, donin nous punts de vista o nous enfocaments al tema investigat. Però en aquest cas és clar que hi ha fonts a què no puc accedir perquè estan fora del meu abast d'acció per culpa de la distància, i que amb les dades que contenen aquesta investigació també seria bastant més completa. Tot i això, cal mirar-ho des d'un altre punt de vista: sobre aquest tema teníem molt poca informació i ara, després d'aquesta recerca, n'hi ha força més.

Aquest es un bon punt de partida de cara a futures investigacions sobre exiliats polítics i emigrats econòmics de l'Hospitalet durant la postguerra civil i el franquisme. Cal ser, però, realistes. La historiografia local no disposa de nombrosos mitjans i no serà pas fàcil que algú, en el futur, pugui accedir a les fonts que a milers de quilòmetres jo no he pogut consultar per continuar aquesta recerca allà on jo la vaig deixar. Més fàcil sembla que algú completi el panorama amb un estudi sobre l'emigració econòmica durant el franquisme a partir de la dècada de 1950. Però en tot cas, tot resta obert...

Vull agrair la seva confiança a tots els qui han col·laborat amb aquesta investigació, especialment als qui, des de la distància, han accedit a prestar el seu testimoni i el seu arxiu personal per a la confecció d'aquest llibre (els podeu trobar citats a l'apartat de les fonts consultades).

També haig d'agrair el suport sempre present del Centre d'Estudis de L'Hospitalet i, en especial, la supervisió i les aportacions que va fer Joan Camós a la primera versió del text. També les historiadores Dolors Marín i Dolores Pla m'han aportat informacions d'interès que agraeixo, així com les aportacions desinteressades de Sebastián Jans i Guillermo Lizana des de Xile. I no puc oblidar la feina de moltes persones en els diferents arxius consultats. A tots ells és de justícia agrair-los el seu esforç, però vull destacar en especial l'ajuda de la Pepa Prieto a l'Arxiu Municipal de L'Hospitalet.

Enric Gil Meseguer
L'Hospitalet, 2014